

BALANCE BETWEEN ANTITHESES IN PATUL LUI PROCUST (1933)

Marian Denisa

Phd Student, UMFST „George Emil Palade” of Târgu Mureș

*Abstract:*The complex history of several characters is narrated in *Patul lui Procust*, including the two couples: George Demetru Ladima-Emilia, Fred Vasilescu-Maria T. Mănescu, whose lives intersect at different times and, to a point, even merge. The action is not presented by a single person, the narrator only introduces the two main stories and inserts the necessary comments on them, comments that contribute to the clarification of many details.

Keywords: interwar, novel, psychological, epic, authenticity.

Camil Petrescu este o figură centrală în literatura română deoarece iese în evidență atât datorită complexității operei sale romanice și dramatice, cât și îndrăznelii de cunoaștere teoretică oglindită într-o multitudine de teme și subiecte literare. Cu o aură carismatică, cu o minte deschisă spre noile tehnici din literatura și filosofia occidentului, inovatorul Camil Petrescu a apărut adesea ca o prezență deosebită în proză. Conexiunile care pot fi amintite între vocea teoretică a lui Camil Petrescu și vocea lui ca romancier și dramaturg sunt variate și deschid noi moduri de explicare a unui șir de scrieri care sunt profund înrădăcinate în eforturile teoretice. Neizbutind ca dramaturg sub motivul naturii formulei sale teatrale, care era mai potrivită pentru citire decât pentru spectacolul de scenă (teatrul ideilor), Camil Petrescu s-a evidențiat, totuși, în aplicarea modelului teatral pentru romane, nu numai din punct de vedere structural, dar și din ceea ce a cerut actorilor, în special în notele de subsol ale *Patului lui Procust*.

Patul lui Procust, înainte de a fi titlul celui de-al doilea roman al lui Camil Petrescu, a reprezentat titlul unei poezii cu esență abstractă, scrisă de poetul George Demetru Ladima, prezentată sub forma a șase microsecvențe, dar fără nicio legătură cu acțiunea epică a lucrării. Camil Petrescu a intercalat, totuși, poezia* în roman, ca un fel de eșantion al capacității poetului, din care a ieșit la lumină unul din cei doi eroi ai operei, alături de Fred Vasilescu.

Prin acest poem se punctează condiția eului liric, artistic în *Patul lui Procust*. Versurile fac parte dintr-o macrostructură formată din cinci poezii introduse în ciclul *Versurile lui Ladima*. Poeziile *Patul lui Procust* și *Închinare apocaliptică*, incluse în ciclul *Transcendentalia* sunt fundamentale pentru destinul mitului. Prima poezie este *Patul lui Procust* care aduce în discuție dilemele conștiinței dublei determinări individuale, *pe de o parte, pe imanent și, pe de altă parte, prin transcendent* (după cum afirma Marian Popa care amintește și de prezența unor *imagini într-o măsură barbiene*). Sunt remarcate și influențe argheziene, „privind situația intelectualului, autorul poeziei *Patul lui Procust* se situează, prin versurile lui Ladima, în vădit paralelism cu *Testamentul arghezian*.”¹

Lupta pentru existență a eului liric poate fi percepută dintr-o dublă perspectivă: poate fi semnalată ca o luptă în care sfârșitul este unul plin de lipsuri, dar poate însemna, în aceeași măsură, un final despre a cărui existență nu se știe cu precizie că ar exista, un sfârșit care pur și simplu nu există.

¹ Aurel Petrescu, *Opera lui Camil Petrescu*, Editura didactică și pedagogică, București, 1972, p. 60.

Finalul romanului *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război* e descoperit în lucrarea următoarea a lui Camil Petrescu, *Patul lui Procust*. După ce s-a separat de soție, lăsându-i toată averea posedată, a săvârșit, „cu voință anume chibzuită, un act de gravă insubordonare militară, pregătit cu grijă în amănunt, care i-a atras degradarea și condamnarea la moarte. O sinucidere deghizată anume îl alătură eroilor amintiți mai înainte și celor din romanul viitor. La fel cu ceilalți, și el își recunoaște înfrângerea și, într-un suprem acces de orgoliu, își provoacă moartea.”²

Se narează, în *Patul lui Procust*, istoria complexă a mai multor personaje, printre care a celor două cupluri: George Demetru Ladima-Emilia, Fred Vasilescu-Doamna T. (Maria T. Mănescu), ale căror vieți se intercalează în diverse momente, se încrucișează și, până la un punct, chiar se contopesc. Acțiunea nu este prezentată de o singură persoană, naratorul realizează doar introducerea celor două povestiri principale și inserează comentarii necesare pe marginea acestora, pe tot parcursul lor, comentarii care contribuie la clarificarea multor detalii.

Romanul cuprinde două părți, întâia are 55 de pagini, transcrie scrisorile unei doamne T. către autor; a doua, mult mai complexă, are 380 pagini, presupune momente din viața lui Fred și segmente din jurnalul lui intim, precum și viața lui Ladima, sub unghiul laturii sociale.

În 1933, Camil Petrescu publică *Patul lui Procust*, interpretată de unii critici că ar fi avut strâns contact de legătură cu scrierea proustiană *În căutarea timpului pierdut*. După opinia autorului, interferarea planurilor și divagațiilor vag teoretice din subsoluri nu dovedesc nimic altceva decât cutezanța de a propune o nouă formulă romanescă în literatura noastră.

Prima parte, foarte scurtă, este expusă de doamna T. care reliefează modul în care a fost iubită de un anume D. încă din timpul liceului. O iubire obsesivă, dar pe care ea nu o putea împărtăși, simte de fapt exact contrariul. Partea interesantă este aceea că personajul feminin menționează foarte pe scurt, chiar în trecere, povestea ei mare de dragoste, sufocantă și aproape imposibilă.

Confesiunea enigmaticei doamnei T. deschide romanul, fascinată și iubită până la idolatrizare de D., este abandonată de aviatorul Fred Vasilescu, fiul înzestratului Lumânăraru. „Camil Petrescu rotește oglinda observației convergente în jurul acestor două personaje complexe, învăluite de poezie și înclinate spre patetism. Aparent, în *Patul lui Procust* nu se poate vorbi de o acțiune construită pe eșafodajul specific genului, dar de fapt din modul cum sunt proiectate în tonuri de umbră și lumină, gesturi, aspecte esențiale ale mediului, romanul devine o unitate epică, perfect realizată, arta portretului cunoscând aici un adevărat triumf.”³

Structura romanului *Patul lui Procust* a fost determinată de împrejurări cu totul diferite, cu o nouă lumină asupra modului de lucru al lui Camil Petrescu. Liviu Rebreanu, ca un mare scriitor, promite o colaborare. „Mă amâna totdeauna că-mi trimite bucata, dar a trecut timpul și a venit joi, vineri, și sâmbătă trebuia să apară revista. Atunci vineri seara am înțeles că nu voi avea colaborarea de fapt a colaborat la numărul următor și atunci neavând cu ce să se completeze locul rezervat, m-am apucat și am făcut un fel de farsă literară, care a făcut mult zgomot pe vremea aceea.”⁴ Farsa aceasta literară a decurs precum se afirmă: „Am scris niște scrisori imaginare ca din partea unei femei, pe care le-am semnat cu litera T. Am produs oarecare senzație, am stârnit multă curiozitate, chiar în numărul următor dar n-am spus la nimeni cine este scriitorul. Au fost fel de fel ca ipoteze. În numărul următor chiar E. Lovinescu a scris un articol în revistă, un articol intitulat T, în care saluta apariția în literatură a noii scriitoare pe care pentru moment o numea doamna T.”⁵

² Constant Ionescu, *Camil Petrescu, Amintiri și comentarii*, Editura pentru literatură, București, 1968, p. 153.

³ Liviu Călin, *Camil Petrescu între oglinzi paralele*, Editura Eminescu, București, 1976, p. 103.

⁴ *Ibidem.*, pp. 104-105.

⁵ *Ibidem.*

A fost un mister al identității semnăturii. Dificultatea scriitorului a fost când a integrat în romanul *Patul lui Procust* acest aspect. Trebuia să dea un nume în roman eroinei care i-a scris scrisorile și atât de mult era fixat în mintea scriitorilor din cercul lor numele doamnei T., încât nu putea să-i ofere niciun nume decât doamna T.

„Am arătat că totuși i se spunea numai doamna T. A trebuit să dau și o explicație și am căutat una care mi s-a părut ingenioasă. Am spus că avea un nume banal. Se numea în școală Niculescu M. Maria și mai era încă o colegă, tot în aceeași clasă, care se numea Niculescu M. Maria, sau nu-mi aduc aminte cum, erau aceste două inițiale și ca să le deosebească colegele le spunea uneia T alteia M. Și astfel am limpezit.”⁶

A doua parte este mai lungă, mai detaliată în care apare personajul masculin, Fred Vasilescu. Se prezintă povestea de dragoste a altcuiva: dragostea lui Ladima pentru Emilia. El este poet, artist, scriitor și editor de ziare, în timp ce ea este actriță fără talent și cu morale foarte scăzute. Fred citește scrisorile lui Ladima fiind într-o permanentă stare de uimire cu privire la modul în care omul pe care îl găsea superior lui, mai presus de mulți oameni, se putea îndrăgosti de o persoană atât de ne semnificativă, fără calități extraordinare, iar toate detaliile de actriță tipic de periferie se pot extrage din autocaracterizarea sa indirectă, din vocabularul și modul de a gândi, cu un cinism elementar, proclamând în public „... decât să fiu metresa pe degeaba a unui tenor, mai bine nevasta unui societar, că amanți găsesc eu, câți vreau!...”⁷ Emilia, „(naiv sălbatecă, nefiind în pielea goală, nici măcar impudică) are o instinctivă, dar măiestrită și mercenară prefăcătorie profesională, rece la simțuri și la carne, reușind totuși autentice simulări ale voluptății sexuale. Camil pune mai întâi accentual pe zugrăvirea Emiliei, tocmai spre a face mai pregnant contrastul între calitățile lui Ladima și lamintabilele scăderi ale femeii pentru care el are (...o sublimare dementă, sentimental somnambulului pentru lună...)”⁸

Povestea lui Ladima se deduce din scrisorile sale și din comentariile Emiliei, Fred își expune propria poveste de dragoste cu doamna T., una nefericită care nu are sens pe moment și pare deosebit de întortocheată.

Aici, Fred Vasilescu apare ca antagonistul lui Ladima. Cuceritor, brutal, fără scrupule (din cauza însemnatei averi moștenie și care, după cum gândește, îi îndreptățește, ba chiar îi scuză toate faptele și gesturile), aviator, având Aeroplan personal și sume mari de bani, el refuză cu un dispreț vulgar atențiile doamnei T., „îi închide ușa în nas când ea vine să-l viziteze acasă, pentru ca, după ce timpul îi face să descopere copleșitoarele ei valori sufletești, să se intimideze, plin de remușcări și de regret.”⁹

Despre această digresiune vorbește Aurel Petrescu în prefața cărții *Teze și antiteze* unde subliniază că „Plăcerea pentru digresiune [...] pretudindena în scrierea lui Camil Petrescu, dezvăluia una din caracteristicile eseistice școlii proustiene, *subtilitatea*, ca facultate de acomodare la complexitate.”¹⁰

O îndepărtează deoarece simte că acest lucru îi consumă atât pe interior, cât și pe exterior. Pasiunea lor nu are sfârșit și pare să le afecteze chiar și sănătatea, pare să îi rănească pe amândoi, dar continua să se iubească unul pe celălalt.

„Evident, când refuzi să vezi lumina, recunoști, implicit, orbitoarea ei strălucire.”¹¹ Dar paralelismul antagonic rămâne întreg: două temperamente, două situații materiale și sociale absolut contrare conduc la epilogul morții voluntare. *Echilibru între antiteze*, cum ar

⁶ *Ibidem.*, p. 105.

⁷ Camil Petrescu, *Patul lui Procust*, Editura Albatros, București, 1994, p. 197.

⁸ Constant Ionescu, *op. cit.*, p. 156.

⁹ *Ibidem.*, pp. 156-157.

¹⁰ Aurel Petrescu, în prefața *Teze și antiteze*, *ed. cit.*, p. 9.

¹¹ Constant Ionescu, *op. cit.*, p. 157.

zice Camil Petrescu, în cuplul Emilia-Ladima, femeia este categoric inferioară bărbatului; iar în al doilea cuplu, bărbatul se dovedește net inferior femeii. „Și autorul, cu o obiectivitate de arhivist-paleograf, urmărește și înregistrează fazele acestor două febre, de la incubatie și invazie, până la erupție.”¹²

Intellectual onest, Ladima, ca director al ziarului de opoziție *Veacul*, declară directă antipatie pentru *burghezia atotstăpânitoare*, scrie articole explozive de atac politic, revelând publicului, pe de o parte, lipsurile în care trăiesc muncitorii, iar pe de alta, inerția păturii conducătoare în fața maselor largi ale populației și rezistența agresivă a acestor mase. Articolele lui, totuși, nu fac decât „să afirme veleitarea și vocația lui nerealizate de dărmător, dar nu întocmește deliberat actul de acuzare al acestei pături, nu trage concluzii cu finalități eficiente. El doar zugrăvește, denunță și demască.”¹³ Dar în prezența Emiliei, dinamicul Ladima se manifestă mărunț și timid. De la același birou directorial unde se afla, cu aceeași peniță pe care o folosea mai mereu și cu aceeași cerneală violet cu care scria, el îi trimite scrisori și bilete de dragoste în care o idealizează. Dedublarea personalității este mai mult decât evidentă în această scenă. „După un articol de o rară virulență în care evocă avioanele comandate în străinătate -*Coșciuge plutitoare* și înfiera pe ministru *Pleoarța de la Comunicații* - el scrie, în aceeași zi Emiliei, cabotinei mercenare: (Scumpă, neasemuită prietenă,... am o nemărginită încredere în talentul dumitale și o teamă vagă că nu vei fi înțeleasă... E așa de greu să faci artă adevărată la noi în țară... Aș vrea să fii aclamată, să fii acoperită de flori... Stai mâine liniștită acasă, voi veni, dar te voi lăsa să te odihnești singură în dormitor. Voi juca tabinet cu Dna Valeria (mătușă a Emiliei și codoașa ei atitrată), și vom stăruii lângă dumneata... Așez scrisoarea pe noptieră și parcă îmi rămâne pe degete o pulbere, ca de la un cadavru de future.)”¹⁴

Ladima deșine o mândrie agresiv incoruptibilă în relația sa cu lumea politică, se metamorfozează în viața intimă într-o pasivitate care admite orice aranjamente umilitoare, tocmai pentru că nu poate înțelege realitatea lor și continuă să idealizeze, ca hipnotizat, făptura adorată, până când, după ani de zbucium și imediat ce fusese concediat de la direcția gazetei, rămânând șomer, „printr-un brusc declic al jocurilor lăuntrice, printr-un șoc, fie moral, fie sufletesc, perdeaua se sfâșie și bandoul cade de pe ochii care nu vedeau aievea decât o Emy transfigurată, împodobită cu toate beatitudinile pământeste.”¹⁵

Concluzionând, a doua parte prezintă drama cuplului Maria T. Mănescu și Fred Vasilescu, care începe prin trei scrisori trimise de eroină lui Camil Petrescu și continuă prin mărturisirile proprii ale eroului. Camil Petrescu o prezintă cu un impresionant ansamblu de calități: virtuți morale presărate într-o desăvârșită feminitate, rar exemplar de umanitate: „...Ca fizic - arată el -, era poate prea personală, ca să fie frumoasă în sensul obișnuit al cuvântului. De o tulburătoare feminitate uneori, avea ades o voce scăzută, seacă, dar alteori cu mângâieri de violoncel care veneau, nu sonor, din cutia de rezistență a maxilarelor, ca la primadone, ci din piept și mai de jos încă, din tot corpul, din adâncurile fiziologice: o voce cu inflexiuni sexuale, care dau unui bărbat ameteți calde și reci.”¹⁶ Și, continuând descrierea adaugă: „...Are coapse care dau fiori fluizi, poate tocmai fiindcă simți că firul viu al gândirii acestei femei trece și prin rădăcina lor gingașă... Femeia aceasta tânără, din care radiază pătrunzătoare unde nervoase, de parcă e învăluită într-o aură a sexualității, va mai fi răsturnată

¹² *Ibidem.*

¹³ *Ibidem.*, p. 158.

¹⁴ *Ibidem.*, pp. 158-159.

¹⁵ *Ibidem.*, p. 162.

¹⁶ *Ibidem.*, pp. 162-163.

pe pat, picioarele acestea, cine știe ?.. -, desfăcute, se vor mai frânge de voluptate, iar mâini bărbătești vor mai tresări de căldura acestor coapse...”¹⁷

Pe această ființă atât de superior înzestrată, tocmai pe ea o alege, spre a o umili în mod primitiv, Fred Vasilescu, de o virilitate accentuată și putred de bogat (avea, în 1923, avionul lui propriu). Dar romanul nu se rezumă să urmărească și să înregistreze, realist, tribulațiile celor patru eroi. Cuprinde pagini întregi, descrieri și comentarii ale situațiilor politice, ale dezbaterilor așa-zisului *Institutul de surdo-muți*, cum îl denumea autorul. Ideea socială rămâne permanent în evidență. Mai mult ca oricare alte lucrări ale lui, Camil Petrescu rămâne, ca romancier, un scriitor profund social.

Camil Petrescu a dorit să realizeze din literatură o dezbateră a conștiinței. Deasupra orizontul întâmplărilor, controla întrebările principale despre viață, despre om, despre morală. Pentru alți scriitori ai timpului, problemele de morală însoțeau o serie de noțiuni abstracte, reci și indiferente. Pentru Camil Petrescu ele aveau însă un substrat cum nu se poate mai dramatic „O experiență fără actualitate este numai o pățanie.”*¹⁸

Patul lui Procust înfățișează o scriere matură, materialul este bogat, are impregnate pasiuni de teoretician, romanul fiind o demonstrație sub forma unui program.

Autorul a păstrat și formula tradițională, ca factură epică: un bărbat, intelectual care este prins în plasa unei femei care îi e diametral opusă, fie în rău (Emilia), fie în bine (Maria), își mărturisește într-un final înfrângerea și se sinucide. Ambii eroi își pun capăt vieții, voluntar și chiar spectacular. Ladima se împușcă, lăsând la îndemână o mie de lei în bancnote, bani împrumutați, tocmai ca lumea să nu creadă că s-a omorât din cauza neavuției. Fred, celalalt personaj care se sinucide, se prăbușește din avion, lăsând să se creadă că a fost un accident. Cele două cupluri se dovedesc verosimile, iar autorul le urmărește evoluția cu aceeași onestitate tehnică demnă de admirat în toate lucrările anterioare.

Având însă un câmp mai vast de cercetat, el a dat o amploare socială evenimentelor legate de avatarele acestor cupluri. Expunerea modului de lucru asupra romanului este unghiul de refracție artistică, sub care scriitorul vede viața unui erou; iar eroul în sine nu prezintă izvorul niciunei opere: „Pentru mine orice roman este o ocupație care mă istovește, este prea acaparator. De aceea am scris puțin, două romane, și al treilea mă gândesc cu groază că trebuie să-l scriu. Adunarea materialului îmi ia câțiva ani. Zece ani pentru cel din 1930. De zece ani adun material pentru cel început acum și nu știu când se va sfârși, având obligația prin contract să-l predau la toamnă.”¹⁹ Iar modul de lucru este prezentat impecabil și în detalii complexe: „Pentru acest roman adun tot ce-mi cade la îndemână, încât la mine acasă fiecare lucrare are câte un dulap al ei, cu fișele ei, materialul documentar, cărți, tăieturi din ziare, magazine ilustrate, tot ce constituie atmosfera unei epoci, fotografii, cărți poștale, sunt o mulțime de lucruri care contribuie mai târziu ca să-mi înlesnească realizarea, dacă nu a unor momente de efectivă creațiune, măcar a atmosferei.”²⁰ Fazele lucrărilor sunt lucrări de artă în sine: „Este neapărat nevoie ca orice lucrare să treacă prin cele două faze, *à chaud*, în care totul se așterne pe hârtie în mod tumultuos și cu febră, și pe urmă o foarte lungă perioadă de reexaminare, de cizelare, de ciocănire a fiecărui cuvânt. Totdeauna lucrul în sine este înspăimântător de obositor pentru mine. Am fost bolnav când am scris *Ultima noapte...* Am stat trei luni în pat. La fel am fost bolnav după ce am isprăvit *Patul lui Procust...*”²¹ Eroii săi sunt fapte individuale și nu recurge la analiza acestora: Eroii mei sunt doar expresia unei

¹⁷ *Ibidem.*, p. 163.

¹⁸ * afirmă în discuția stenografiată scriitorul, și adaugă. „experiența înseamnă luciditate” (Același simpozion, 1941, gazeta literară, nr. 14/1960).

¹⁹ Constant Ionescu, *op. cit.*, p. 155.

²⁰ *Ibidem.*

²¹ *Ibidem.*

lumi pe care o dezvăluie ca atare și o explică, înfățișând relațiile lor cu ei înșiși și cu semenii lor, în lumina legilor de viață ale grupului social din care fac parte, sau din care sunt excluși...”²²

Camil Petrescu este permanent pregătit de polemică. E mereu în contradicție cu el, cu personajele lui, oricând în divergențe cu lumea, cu vremea, totdeauna nemulțumit. „De mic copil, dădea dovadă de o inteligență cel puțin matematică, demnă de invidiat.”²³

A avut întotdeauna succes cu operele sale, dar nemulțumirea lui era neîncetată. „Visul lui, dorința lui cea mai vie e să părăsească literatura și lumea și să trăiască liniștit, în specularea problemelor abstracte și cercetărilor teoretice. Acolo nu va mai veni în contradicție decât, cel mult, cu el însuși...”²⁴

În ceea ce privește *Patul lui Procust*, lucrare de maturitate, opera unui autor stăpân pe toate potențele scrisului său, G. Călinescu, scrie în *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, la capitolul *Camil Petrescu*: „...Spirit mereu încordat de atenție, ca un cap de șopârlă, om de rară mobilitate a spiritului, intelectual artistic, ce nu e lipsit nici de modalitatea observației obiective, adică de putința creării de tipuri, Camil Petrescu e mereu în căutare de sisteme artistice. E unul din acei scriitori care încântă în perpetuitate spiritele delicate. Nu este al doilea, sau al treilea în literatură, ci unicul, pe un drum lăaturalnic, într-o junglă virgină... Prin el, romancierii de mâine vor medita asupra tehnicii romanului.”²⁵

BIBLIOGRAPHY

Bibliografia operei

1. Petrescu, Camil, *Patul lui Procust*, Editura Albatros, București, 1994.
2. Petrescu, Camil, *Teze și antiteze*, Editura Minerva, București, 1971.
3. Petrescu, Camil, *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război*, Editura Minerva, București, 1984.

Bibliografie critică selectivă

1. Băicuș, Iulian, *Opera lui Camil Petrescu.*, Editura Corect Books, București, 2012, e-book..
2. Călin, Liviu, *Camil Petrescu între oglinzi paralele*, Editura Eminescu, București, 1976.
3. Căpușan, Vodă, Maria, *Camil Petrescu-Realia.*, Editura Minerva, București, 1988.
4. Constantinescu, Pompiliu, *Camil Petrescu*, Editura Eminescu, București, 1972.
5. Crohmălniceanu, Ov. S., *Camil Petrescu*, Editura Eminescu, București, 1972.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem.*, p. 124.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, Editura Minerva, București, 1982, pp. 660-662.

6. Ignat, Mihai, *Șase prozatori în căutarea unui cititor: (Mihail Sadoveanu, Liviu Rebreanu, Camil Petrescu, George Călinescu, Mircea Eliade, Max Blecher).*, Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2012.
7. Iosifescu, Silvian, *Reverberații: Sainte-Beuve, Ion Ghica, Gh. Braescu, Giovanni Papini, M. Blecher, Camil Petrescu, Jules Verne, Thornton Wilde.*, Editura Eminescu, București, 1981.
8. Ionescu, Constant, Camil Petrescu, *Amintiri și comentarii*, Editura pentru literatură, București, 1968.
9. Perspessicius, Camil Petrescu, Editura Eminescu, București, 1972
10. Petrescu, Aurel, *Opera lui Camil Petrescu.*, Editura Didactică și pedagogică, București, 1972.
11. Popa, Marian, *Camil Petrescu.*, Editura Albatros, București, 1972.

Bibliografie critică suplimentară

1. Bădărău, George, *Modernismul interbelic.*, Editura Institutul European, București, 2005.
2. Călinescu, George, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, Editura Minerva, București, 1982.
3. Corobca, Liliana, *Personajul în romanul românesc interbelic.*, Editura Universității din București, București, 2003.
4. Costache, Adrian, *Dicționar de termeni, concepte și idei literare.*, Editura ABC Publishing, București, 2010.
5. Dumitrescu, Ana, *Metodologia structurilor narative*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1981.
6. Glodeanu, Gheorghe, *Poetica romanului interbelic: O tipologie posibilă.*, Editura Ideea Europeană, București, 2007.
7. Mușat, Carmen, *Romanul românesc interbelic. Dezbateri teoretice, polemici, opinii critice.*, Editura Humanitas Educațional, București, 2004.
8. Paler, Ioan, *Romanul românesc interbelic.*, Editura Paralela 45, Pitești, 1998.
9. Pamfil, Alina, *Spațialitate și temporalitate: eseuri despre romanul românesc interbelic.*, Editura Daco-Press, Cluj-Napoca, 1993.
10. Protopopescu, Al., *Romanul Psihologic Românesc.*, Editura Paralela 45, Pitești, 2000.
11. Săndulescu, Al., *Întoarcere în timp: memorialiști români.*, Ediția a II-a, revăzută și adăugită, Editura Muzeul Național al Literaturii Române, București, 2008.

Legături externe

https://adevarul.ro/cultura/istorie/luciditatea-camil-petrescu-1_50b9feb87c42d5a663aea34b/index.html

<https://jurnalul.antena3.ro/cultura/arte-vizuale/nu-mai-cred-in-arta-541571.html>

În periodice

1. Zaciu, M., *Camil Petrescu și modalitatea estetică a romanului*, în *Glose*, Cluj, Editura Dacia, 1970.